

Gizli Dinlemenin Tarihsel Seyri: Kültürel Teknikler, Ses Teknolojileri Ve İşitsel Denetim¹

Historical Trajectory Of Eavesdropping: Cultural Techniques, Sound Technologies And Acoustic Control

Sidar BAYRAM²

Öz

Gizli dinleme pratikleri, son dönemlerde ulusal ve uluslararası gündemi oldukça meşgul etmiş olsa da sosyal bilimsel tartışmalar içerisinde pek ilgi görmemiştir. Bu çalışma, gizli dinleme ve işitsel denetim pratiklerinin gelişimine ve modern Türkiye'deki tarihsel seyrine odaklanacaktır. Gizli dinleme pratiklerini somut örnekler ve anlatılar üzerinden, dinleme teknikleri, gözetim ve denetim yöntemleri, modern ses teknolojileri, kültürel teknikler, mimari tasarımlar, adli pratikler ve istihbarat faaliyetleri gibi alanların kesişiminde ele alacaktır. Çalışma, gizli dinlemenin dijitalleşme sonrası biçimlerine odaklanmak yerine işitsel denetim düzeneğini tarihselleştirerek bu düzeneği oluşturan karmaşık güç ilişkileri ağının kültürel, kavramsal, yönetsel, teknolojik ve adli katmanlarını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ses Çalışmaları, Maddi Kültür, Medya Teknolojileri, Gözetim, Kültürel Teknikler, Gizli Dinleme.

Abstract

Recently, practices of eavesdropping have been discussed worldwide, yet it has not been sufficiently addressed in social scientific literature. This paper focuses on the emergence of eavesdropping and acoustic control practices and their historical trajectories in modern Turkey. Through concrete historical instances and narratives, it analyzes eavesdropping in the intersection of modes of listening, surveillance and control, modern sound technologies, cultural techniques, architectural designs, forensic practices and intelligence activities. Rather than discussing the post-digital modes of acoustic control, it addresses the historical, cultural, conceptual, governmental, technological and forensic layers of the complex network of power relations that generates this apparatus.

Keywords: Sound Studies, Material Culture, Media Technology, Surveillance, Cultural Techniques, Eavesdropping.

Giriş

1990'lardan itibaren ses evrenindeki dönüşümlere işaret edebilmek üzere sese ve işitsel pratiklere yönelik akademik ilginin arttığını görmek mümkündür (Sterne, 2012: 1). Yalnızca ses ve sesle ilgili konuları değil kent yaşamı, bürokrasi, yönetim, milliyetçilik, gözetim gibi toplumsal

¹ Makale başvuru tarihi: 07.12.2017, makale kabul tarihi: 08.01.2017.

² Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, sidarbayram@gmail.com.

olguları, gündelik hayatı ve durumları ses üzerinden, sesle birlikte tartışmaya çalışan bir “sonik düşünme” biçimi ortaya çıkmaktadır (Sterne, 2012: 2). Bu düşünce biçimi temelinde gelişen ses çalışmaları, sesi yalnızca bir araştırma nesnesi olarak değil aynı zamanda farklı teknolojik, toplumsal, siyasi, hukuki ve gündelik alanları kat etmeyi sağlayan bir araştırma aracı olarak görür. Sesle ilintili pratiklere, söylemlere ve kurumlara odaklanarak sesin insanların hayatında ve toplumsal dünyalarında ne yaptığının yanı sıra insanların da ses evrenleri içerisinde ne yaptıklarını araştırmaya çalışır.

Ses evreninin önemli unsurlarından biri olarak düşünülebilecek gizli dinleme ya da ülkemizde bilinen adıyla tele-kulak pratikleri, son dönemlerde çeşitli ulusal ve uluslararası skandallar ve davalar ile gündemi oldukça meşgul etmiş olsa da sosyal bilimsel tartışmalar ya da ses çalışmaları içerisinde pek ilgi görmemiştir. Yalnızca ses çalışmaları değil, bugün gözetim çalışmaları adıyla anılan gözetim sistemlerinin ve pratiklerinin kültürel, siyasi ve toplumsal yönlerini tartışan alan da gizli dinleme ve işitsel denetim sorununu göz ardı eder. Gizli dinleme pratiklerini sorgulamak, gözetim üzerine yapılan çalışmaları sesle birlikte düşünmeye ve işitsel alana eğilmeye, ses çalışmalarını da işitsel denetimi, adli dinleme pratiklerini ve devletin kulaklarının nasıl dinlediğini araştırmaya davet eder. Bu çalışma, gizli dinleme ve işitsel denetim pratiklerinin tarihsel, kültürel, siyasi, adli ve teknolojik veçhelerini irdelemeye çalışacak; öte taraftan tele-kulakların modern Türkiye tarihindeki hayatından kesitler sunacaktır. Somut tarihsel örnekler ve anlatılar üzerinden gizli dinleme pratiklerini, dinleme teknikleri, gözetim ve denetim yöntemleri, modern ses teknolojileri, kültürel teknikler, mimari tasarımlar, adli pratikler ve istihbarat faaliyetleri gibi çeşitli alanların kesişiminde ele alacaktır. Gizli dinlemenin günümüzdeki dijital biçimlerine odaklanmak yerine, işitsel denetim düzeneğinin arkeolojisini yapmaya çalışarak bu düzeneği oluşturan karmaşık güç ilişkileri ağının tarihsel, kültürel, kavramsal, yönetsel, teknolojik ve adli katmanlarını tartışacaktır. Bu bakış açısıyla, öncelikle gizli dinleme amacıyla geliştirilen aletler ve mimari tasarımlar ele alınacak ve ses kayıt teknolojilerinin ortaya çıkışı tartışılacaktır. Daha sonra ise, 19. yüzyıl sonlarından itibaren gizli dinlemenin modern Türkiye tarihindeki seyrinden somut örnekler sunularak değişen ses kayıt teknolojileri ve siyasal dinamikler bağlamında gizli dinleme pratiklerinin dönüşümü tartışılacaktır. Modern Türkiye tarihinde gizli dinleme pratiklerinin, jurnalcilerle başlayıp plakları, makaralı teypleri, kasetleri, telefon kablolarını kat ederek bilgisayar tabanlı teknik dinlemeye ulaştığı güzergâh, işitsel denetim düzeneğinin günümüzdeki hâline nasıl geldiğini tartışmaya da imkân vermektedir.

Kulak Kabartmanın Tarihöncesi

Gizli dinleme, günümüzde telefonların dinlenmesini ya da böcek adı verilen küçük mikrofonlar gibi teknik araçları akla getirirse de gizli dinleme pratiklerinin toplumsal tarihi modern ses teknolojilerinden çok daha eskiye dayanır. Gizli dinleme amacıyla kullanılan aletlerin, geliştirilen mimari tasarımların ses teknolojileri öncesi tarihine kısaca bakmak, dinleme pratiklerinin ve bu pratikleri sarmalayan fikirlerin, araştırmaların, toplumsal anlamların, maddi olanakların nasıl dönüştüğüne ve aktarıldığına dair bir arka plan sunar. Başka bir deyişle gizli dinlemenin kültürel tekniklerini tarihselleştirmeye olanak sağlar. Kültürel teknik kavramı, medya teknolojileriyle toplumsal pratikler arasındaki çok yönlü etkileşimi ifade eder. Materyalist bir bakış açısından, çeşitli medya teknolojilerinin “öznenin eylem alanının kapsamını” nasıl ve ne ölçüde şekillendirdiğini sorgular (Vismann, 2013: 84). Medya teknolojileri, insanların niyet ve arzularına göre işleyen ve şekillenen araçlar değildir; maddi nitelikleri uyarınca farklı bilme, algılama ve eyleme biçimlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlar (Kittler, 1999:15-16). Bu bakımdan kültürel teknik kavramı, medyanın toplumsal tarihini toplumsal pratiklerin medya tarihiyle dengelemeye çalışan bir perspektif sunar. Öte taraftan, kültürel teknikler onlara referansla üretilen kavramlardan,

medya teknolojilerinden ve sistemlerinden eskidir. Gizli dinlemenin kültürel tekniklerine kısaca göz atmak, gizli dinleme teknolojilerinde ve düzeneklerinde maddileşen ve sabitlenen medya-öncesi pratikleri, arzuları ve teknikleri açığa çıkarmak anlamına gelir (Winthrop-Young, 2013 : 8-9).

İngilizcedeki “eavesdropping” ifadesi, Türkçeye zaman zaman “kulak misafiri olmak” diye çevrilir ve kasıtlı bir dinlemeden ziyade tesadüfi bir işitme hâline karşılık gelir. Halbuki gizli dinleme anlamındaki eavesdropping fiili, etimolojik olarak saçakların altında durarak, saklanarak pusuya yatmak, üstüne vazife olmayan şeyleri dinlemek için doğru anı kollamak gibi avcılık terimlerine de gönderme yapar (Zbikowski, 2002:33). Yani ortada ne hoş karşılanacak, konuk-severlik gösterilecek bir misafir, ne de mazur görülecek bir rastlantı vardır; daha ziyade örtük bir hasımlık, sinsî bir yakınlık mevcuttur. Eavesdrop ifadesinin iki karşılığı, gizlice dinlemek ve kulak misafiri olmak arasındaki gerilim, “dinlemekle hafiyelik arasındaki yapısal yakınlığı” gündeme getirir (Szendy, 2017: 6). Canetti’nin kulakmisafirini tanımlama biçimi de benzer bir yakınlığı işaret eder. Kulakmisafiri,

“iyi duyar... gelir, durur, kimseye görünmeden bir köşeye büzülür... duyulacak ne varsa duyar ve... hiç orada yokmuşçasına çeker gider. Ortadan yok olmakta öylesine uzmandır ki, orada hiç bulunmamış olduğunu sanır insan... duyulacak şeylerin nerede olduğunu ve nerelerde duyulacak şeylerin bulunduğunu bilir, bilgilerini güzelce istifler ve hiçbir şeyi unutmaz.” (1994: 68)

Elektronik medya araçlarıyla dinleme imkânı yokken, gizli dinleme pratikleri mekânsal açıdan yakın olmayı, görülmeden kulak kabartabilmeyi gerektirmekteydi. Bu amaçla oldukça eski tarihlerden itibaren dinlemeyi kolaylaştıracak yöntemler ve nesnelere geliştirilmiştir. Sesin gücünü arttıran ya da duymaya yardımcı olan cihazların en azından antik çağdan itibaren kullanıldıkları bilinmektedir (Sterne, 2001: 264). Bu aletlerin en basitleri kulak borusuna benzer yapılarıyla bir işitme cihazı gibi ses dalgalarını algılamayı kolaylaştırmak için kullanılan huniler ve boynuzlardır. Kulağın etrafını saran el de benzer bir şekilde duymayı kolaylaştırır. Duvara dayanan bardak yardımıyla duvarın öte tarafını dinlemek de yine yaygın bir tekniktir. Bu bakımdan el, huni, boynuz gibi aletler tele-kulakların, böcek teknolojilerinin *ur* formları, onların soykütüğünün önemli parçalarıdır. Modern çağın teknolojik medya araçları öncesinde geliştirilen gizli dinleme düzeneğinin ve kültürel tekniklerin maddi unsurlarıdır.

İşitmeyi mümkün kılacak aparatların yanı sıra, çeşitli mimari düzenlemeler ve çalışmalar da gizli dinlemeye imkân tanıyacak akustik tertibata odaklanmıştır. Zbikowski, gizli dinlemenin tarihini Malta’daki Mnadjra ve Hagar Qim gibi kadim tapınakların duvarlarında bulunan “iletişim kanallarına” kadar götürür (2002: 37). Duvarlar arasında oluşturulmuş boru şeklindeki boşluklar, odalar arasındaki iletişimi sağlamakta ve mistik, ilahi akustik etkiler yaratmakta kullanılıyordu. Benzer bir akustik işleve sahip bir başka mimari örnek ise Sicilya Siraküza’da bulunan S şeklindeki suni mağaradır. Atinalıları hapsetmek için kullanılan bu mağaranın, sesleri 16 kat kuvvetlendirebilen akustik yapısı mahkûmların konuşmalarını dinlemek için oldukça elverişlidir. Mağaraya, Dionysos’un Kulağı adı, 1586’da mağarayı ziyaret edip girişini kulağa benzeten Caravaggio tarafından verilir (Zbikowski, 2002: 38). Rivayete göre Dionysos, yaptırdığı mağaranın sesleri çoğaltarak ileten yapısı sayesinde yandaki tiyatroya açılan bir delik vasıtasıyla, oraya oturup mahkûmları dinlermiş. Bu mağaranın akustik yapısı gizli dinleme tekniklerinin mimari düzeneğine dair sonraki çalışmalar için ilham ve referans kaynağı olmuştur.

17. yüzyılla birlikte gözetim ve izleme teknikleri bilimsel çalışmaların muntikasına girmeye başlar. Cizvit bilgisi Athanasius Kircher’in müzik üzerine yaptığı on bölümlük kapsamlı çalışma-

sı bunun en iyi örneklerinden birini sunar. Kircher, *Musurgia Universalis*, adlı kitabında kendi döneminin müzik ve sese dair tüm bilgi dağarcığını bir araya toplamaya çalışır. Ses sanatının gizemlerine ve inceliklerine ayrılan kitabın dokuzuncu bölümünde sesin nasıl yansıdığı, oda akustiğinin nasıl işlediği gibi konular üzerinde durur (Zbikowski, 2002). Dionysos’un Kulağı, Kircher’in “ekotektonik’ (ekolara dayalı mimari) diye tabir ettiği şeyin işitsel gözetleme maksadıyla kullanılmasının ilk örneğidir” (Szendy, 2017: 17). Geliştirdiği casus-kulak adlı dinleme sistemini, bir avlunun nasıl dinleneceğini tasarladığı düzenek üzerinden anlatır. Bu mimari plana göre, avluya açılan duvarların içerisinden geçen koni şeklinde geniş borular belirli odalara kadar uzanarak avluyla odaları birbirine bağlamaktadır. Boynuz ya da huniye benzeyen bu borular sayesinde, dinleme odaları olarak belirlenmiş iç mekanlardan avluda neler konuşulduğunu dinlemek mümkün olmaktadır. Şimdiye kadar kısaca bahsettiğimiz gizli dinlemeye ilişkin teknikler, aletler ve mimari yapılar bir bakıma Bentham’ın panoptikon adlı gözetleme aygıtının, akustik alandaki öncüleridir.

Bir İktidar Tekniği Olarak Kulak - Panakustikon

Modern gözetleme ve izleme tekniklerine dair tartışmaların en önemli uğrak noktalarından biri Bentham’ın 1787 tarihli panoptikon adlı çalışmasıdır. Bentham (2011), insanları sürekli gözetim altında tutmanın ve izlemenin önemli bir rol oynadığı hapisane, hastane, okul ya da fabrika gibi kurumlar için mimari bir model tasarlamayı amaçlıyordu. Fakat bu tasarısı başat olarak hapisane sistemi bağlamında tartışıldı. Bentham’ın planına göre, dairesel bir mimari yapıya sahip olan hapisanenin merkezinde bir gözetim salonu bulunurken mahkûmların hücreleri bu dairenin çevresinde yer almaktaydı. Bu mimari yapı içerisinde kurgulanan gözetim düzeneğini Foucault şöyle anlatır;

“Bentham bir gözcünün var mı, yoksa yok mu olduğuna karar verilememesi için, mahkûmların hücrelerinden bir gölgeyi veya tersten gelen bir ışığı bile yakalayamamaları için, merkezi gözetim salonunun pencerelerine yalnızca panjurlar konulmasını önermekle kalmamış, aynı zamanda salonu dik açılarla kesen bölmeler ve bir bölümden diğerine geçmek için kapılar değil de, zikzaklı tabya yollar öngörmüştür: çünkü en küçük bir kapı çarpması, aralıktan sızan bir ışık, bir aydınlık veya bir aralık gardiyanın varlığını ele verecektir. *Panopticon* görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makinedir: çevre halkada tamamen görülmekte, ama görmek asla mümkün olmamaktadır; merkezi kulede görülmeden her şey görülmektedir.” (1992: 253)

Bentham’ın panoptikon modeli Foucault’nun çalışmaları sayesinde gözetleme pratiklerini ve toplumsal denetimi anlamak ve tartışmak bakımından en önemli kavramlardan biri hâline gelmiştir. Kavramın kendisinden aşikâr olduğu üzere gözetim, gözetleme gibi terimler görsel alan ve iktidarın optik işleyişini temel alırken, toplumsal denetimin işitsel alanda nasıl icra edildiğini ve iktidarın akustik işleyişini göz ardı eder. Oysa gizli dinleme ve tele-kulak faaliyetleri, yalnızca günümüzde değil tarihsel olarak da gözetim pratiklerine eşlik etmiştir. Hatta gizli dinlemelerle ilgili skandallar ve tedirginlikler, gözetim teknolojilerinden çok daha önce toplumun ve siyasetin gündemine girmiştir. İşitsel denetim pratiklerine karşı akademik ve siyasi ilgisizliğin epistemolojik pratiklerimizin görsel bir paradigma temelinde işlemesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Bakmak, görmek ve bilmek ya da görüş, bakış açışı ve fikir gibi kavramlar neredeyse iç içe geçmiştir. Benzer bir biçimde, tanıklık da çoğu zaman görgü tanıklığı olarak düşünülür ve bu iki ifade neredeyse eşanlamlı olarak kullanılır. Buna karşılık görgü tanığının işitsel muadili olan “earwitness” ifadesinin dilimizde yerleşik bir karşılığı yoktur. Genellikle bu tabir de “kulak

misafiri olmak” şeklinde çevrilir. İşitsel tanık anlamında kulak misafiri, daha çok kulaktan dolma, söylenti gibi gerçekliği tartışılır bir tanıklık hâlini işaret eder ve görgü tanığı ifadesinin hakikatle kurduğu hususi ve hukuki ilişkiden yoksundur. Dolayısıyla, gizli dinleme faaliyetlerini ve işitsel denetim pratiklerini araştırmak, görsellik merkezli bakış açılarından biraz mesafelenip, işitsel pratiklerin, tekniklerin ve teknolojilerin siyasi, toplumsal ve gündelik hayattaki yerine kulak vermeyi gerektirir.

Toplumsal denetimi amaçlayan modern iktidar tekniklerinin, gözetim pratikleri ve panoptik ilkeler temelinde işlediği düşünülse de optik gözetim bu iktidar prosedürlerinin önemli fakat kısıtlı bir vechesini sunar. Optik ilkelerden farklı olarak, işitsel ilkelerin iktidar prosedürleri içerisinde düzenlenişi ve işlev kazanması da modern iktidarın tarihi açısından önemli bir araştırma alanıdır. Elbette yalnızca görsel ve işitsel alan değil, bilginin dolaşımını sağlamakla birlikte, iktidarın etkilerini de ileten duyuların ve beden tekniklerinin tarihi de iktidar teknolojileri tarihinin bir parçasıdır. Gözetim tekniklerinin yalnızca görsel alan üzerinden tartışılmasının en önemli müsebbibi olarak düşünülen Foucault’nun da belirttiği gibi;

“Bentham, optik prosedürünün iktidarı rahat ve kolay işletmeye yönelik büyük bir yenilik olduğunu düşündü. ... Gerçekten de bu, on sekizinci yüzyıl sonundan itibaren büyük ölçüde kullanıldı. Fakat modern toplumlarda uygulamaya konan iktidar prosedürleri daha çok sayıda, daha çeşitli ve zengindir. Görünürlük ilkesinin on sekizinci yüzyıldan itibaren tüm iktidar teknolojisine hükmettiğini söylemek yanlış olur.” (2012: 87)

İktidarın işitsel teknikleri Foucault’nun metinlerinde pek yer bulmasa da Bentham’ın mektuplarında akustik bir denetim prosedürü geliştirme çabasına da rastlanır. Bentham panoptikonu tasarlarırken aynı zamanda işitsel bir düzenek üzerinde de çalışmaktadır. Gözlemciyle mahkûmlar arasındaki iletişimi sağlaması, emirlerin ve komutların iletilmesi amacıyla gözlemcinin bulunduğu kuleyi bakır tüplerle her bir hücreye bağlamayı düşündüğünü yazar (Bentham, 2011: 36). Bu işitsel düzenek, panoptikona eşlik edecek ve onu destekleyecek bir ses aktarım sistemi olarak panakustikondur (Szendy, 2017: 19). Fakat Bentham’a göre bu, Dionysos’un Kulağı gibi gizli bir dinleme düzeneğinden ziyade mahkûmların işitildiklerini bildikleri bir sistemdir (2011: 94). Panakustikon, gizli dinleme gibi ortaya çıkarmayı, saptamayı amaç edinen bir hafiyelik faaliyetine değil önleyici bir izleme faaliyetine olanak sağlayacaktır. Ancak, daha sonraları, bu akustik düzenlemeyi tek taraflı kılacak, mahkûmların gözlemciyi dinlemesini engelleyecek bir yöntem bulmakta zorlanır. Gözlemcinin görülmesini engelleyen panjurun işlevini görecektir, işitsel bir muadil bulamayan Bentham bu fikirden vazgeçer. Foucault bir dipnotta Bentham’ın işitsel bir düzenek tasarlama girişimini ve bu girişimin akıbetini şöyle özetler; “Bentham ilk *Panopticon* versiyonunda, hücrelerden merkez kuleye giden borular aracılığıyla sesli bir gözetim öngörmüştü. Herhalde disimetri getiremediğinden ve gözetmen onları dinlerken, onların gözetmeni işitmelerini engelleyemediğinden, bunu *post-scriptte* terk etmiştir” (1992: 253).

Bentham’ın panakustik tasarısı, Kircher’in dinleme sistemi çalışmasında sergilediği, dinleyen ve dinlenen arasındaki gerekli asimetriyi uygulamaya koyamadığı için rafa kaldırılır. Gizli dinlemeyi sağlayan ses teknolojilerinin ve tele-kulakların ortaya çıkışı, ilkesel olarak bütün bir toplumsal uzamı işitilebilir, dinlenebilir kılarak, Bentham’ın panoptik ilkesinin, kendisinin bile tasavvur edemediği bir biçimini, mimari sınırlarından arınıp topluma yayılan işitsel bir biçimini icra etmeye imkân tanıyacaktır. Öte taraftan, Bentham’ın ayırıştırmaya çalıştığı önleyici izleme ve hafiyelik arasındaki fark da teknolojik gelişmeyle birlikte silikleşecek; açık, aşikâr olanı izlemek gizli kapaklı, örtük olana erişmenin önemli bir yolu hâline gelecektir. Bu anlamıyla panakustik iktidar tekniği, herkesin sürekli dinlenme ihtimali ve korkusu karşısında kendi iletişim faaliyet-

lerine ve konuşmalarına çekidüzen verdiği bir sistemi yürürlüğe sokacaktır. Fakat bu işitsel iktidar aygıtının maddi altyapısının oluşması için, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan, sesi kaydedebilen ve yeniden üretebilen medya teknolojilerinin geliştirilmesi gerekiyordu.

Bir Mekanizma Olarak Kulak

Sesin ve işitsel pratiklerin modern siyasal ve toplumsal yaşam içerisindeki konumu, sesi kaydeden, aktaran, depolayan ve dönüştüren medya teknolojilerinden bağımsız değildir. Bir veri ve aracı olarak ses insanları birbirlerine bağlar, iktidarın etkilerini iletir ya da iktidar aygıtı açısından geniş bir denetim alanı sunar. Fakat bütün bunları tarihsel bir kesitte mevcut olan ifade ve aktarım aletleri sayesinde ve onların elverdiği biçimlerde gerçekleştirir (Alter ve Koepnick, 2004: 4). Devletin gizli gözetleme faaliyetlerinin uzun ve karmaşık tarihi de bu açıdan iletişim yöntemleri ve medya teknolojileriyle iç içe geçmiştir. 19. yüzyıl sonunda geliştirilen ses teknolojileri, işitsel pratikleri ve sese dair kavrayışları dönüştürdüğü gibi günümüzdeki gizli dinleme altyapısının da temellerini atmıştır. Uzaktan konuşmayı mümkün kılan telefon ve sesleri kaydedip yeniden çalmayı sağlayan fonograf gibi aletler, (uzaktan dinleme/uzaktaki kulak anlamında) tele-kulak kavramının ve pratiğinin ortaya çıkmasının yanı sıra işitsel gözetim aygıtının maddi olanaklarının ve ilkelerinin belirlenmesinde de etkili olmuştur.

Modern ses teknolojilerinin ortaya çıkışı “kulağa dair mekanik bir anlayışın gelişmesiyle” ve kulağın “insan bedeninden fiziken çıkarılması ve soyutlanması... gereken bir mekanizma” olarak kavranmasıyla yakından ilişkilidir (Sterne, 2001: 273). İronik bir biçimde diyebiliriz ki tele-kulakları mümkün kılan teknolojiler, bedenden ayrıştırılıp diyaframa sahip bir düzeneğe yerleştirilen bir kulak aracılığıyla geliştirilmiştir. Sesi yeniden üretmeyi amaçlayan çalışmalar öncelikle sesi ürettiği düşünülen ağız hareketlerini taklit eden mekanizmalar geliştirmeye uğraşır. Bu sebeple ağzın, dilin, dişlerin yapısını ve hareketlerini taklit etmeye çalışan konuşan otomatlar geliştirilir. Fakat sesi “bir kaynak tarafından yeniden üretilecek karmaşık bir olgu olarak” düşünerek yapılan denemeler tatmin edici sonuçlar vermez (Sterne, 2001: 276). 19. yüzyılın ortalarında gelişen “yeni yaklaşımlar, sesi bir etki olarak, bu etkiyi üreten sürecin tekrar edilmesi sayesinde yeniden üretilebilecek bir etki olarak ele almaya başlar” (Sterne, 2001: 276). Sesin kavranmasındaki bu değişim, yeniden üretim konusunda ağız yerine kulağa öncelik tanınmasına, ayrıcalıklı bir yer verilmesine sebep olur.

Böylelikle, konuşmayı taklit ederek ses üretmeye çalışan makineler yerine, duymayı, yani orta kulağın titreşimleri algılanabilir seslere dönüştürme sürecini taklit eden makineler tasarlanmaya çalışılır. Sesin nasıl üretildiği yerine nasıl duyulduğuna odaklanılmasıyla birlikte, konuşmanın ve insan sesinin değil, genel olarak herhangi bir sesin nasıl yeniden üretilebileceği tartışılmaktadır. Kulak kemikçığının ve zarının fiziksel titreşimlerine kafa yoran Helmholtz, fizyolojik akustik çalışmalarında sesi, kaynağının ne olduğu önemli olmayan belirli bir sonuç/etki olarak düşünerek, bir titreşim olarak duymanın teorisini geliştirmiştir. Helmholtz’un kulağa odaklanarak işitme duyusunun nasıl işlediğini tarif eden çalışmaları sesi yeniden üreten teknolojilerin geliştirilmesinde temel teşkil etmiştir (Birdsall, 2012: 18).

Tarihsel olarak, bu doğrultudaki en önemli çalışmalardan biri Leon Scott tarafından 1857 tarihinde geliştirilen fonotografıdır. Ses koni şeklinde bir boru yardımıyla diyafram adlı deriden bir zar parçasına doğru iletilir. Bu zarın ortasına bağlı olan iğne ya da sert kıl şeklindeki yazı ucu, sesin titrettiği zarla birlikte titreşerek yağlı kâğıt tabaka üzerine iz bırakır. Yazı ucunun bu izler üzerinde tekrar hareket ettirilmesiyle birlikte, kaydedilen sesleri yeniden işitebilmek mümkün hâle gelmektedir. “Sesin görsel temsilini üretmeyi” sağlayan bu teknik ilkeler ışığında Graham Bell ve Blake fonotografa gerçek bir kulak takarak kulak fonotografını geliştirir (Sterne, 2001: 264). Aynı zar ilkesi, sesi elektrikle uzaklara iletebilmeyi sağlayan telefonun (1876) geliştirilme-

sinde de kullanılır. Zar bakır içerisinde titreşerek, kendisine elektrik dalgaları biçiminde iletilen sesleri tekrar sese çevirmektedir.

İşitme özürllüleri okullarına öğretmen yetiştirmeye çalışan, konuşma teknikleri üzerine dersler veren Graham Bell'i bu konuda araştırmaya sevk eden, sese olan ilgisi kadar sağır ve dilsizlere sesi görselleştirerek onu nasıl taklit edebilecekleri konusunda yardımcı olabilmektir. "Onlar için duyacak bir makine" geliştirmek istiyordu (Sterne, 2001: 267). Fakat sesi görselleştiren ve uzak mesafeler boyunca iletebilmesini sağlayan teknolojiler üreten Bell bu aletleri sesi yeniden üretmek için kullanmayı düşünmemiştir. Sesi yeniden üretebilen fonografi, bir tesadüf sonucu Edison tasarlayacaktı. Edison, Bell'in icadı olan telefonla oynarken eline batan bir iğne sonucu fonograf fikrinin nasıl doğduğunu şöyle anlatır; "Telefonda şarkı söylüyordum. Titreşimler açıkta olan çelik telin ucunun parmağıma girmesine neden oldu. Çok düşündürücüydü. Eğer ucun hareketlerini kaydedebilirsem ve sonra bu ucu aynı yüzeyde yeniden hareket ettirebilirsem bu şeyin konuşmaması için hiçbir neden yoktu" (Aktaran Ünlü, 2004: 23).

Sesi yeniden üretebilen teknolojilerin öncüsü fonografin ve onun geliştirilmiş şekli gramofonun icadıyla birlikte daha önceleri uçucu ve geçici bir niteliğe sahip olan ses artık kaydedilip saklanabilir bir niteliğe bürünür. Edison fonografin olası işlevlerini sıralarken, kaybettiklerimizin seslerini saklamak, eğitim amaçlı kullanmak ya da müzik dinlemek gibi örnekler verir. Fakat fonografin geleceği üzerine kaleme aldığı yazıda icadının en önemli işlevinin "şimdiye kadar kaçak olan sesleri toplaması ve muhafaza etmesi ve istenildiğinde yeniden üretebilmesi" olduğunu belirtir (Edison, 1878: 527). Hatta, ses teknolojilerinin işitsel denetim aygıtı içerisinde nasıl kullanılacağını öngörür bir biçimde ses kayıtlarının, ses kaynağının "bilgisi ya da rızası olsa da olmasa da" gerçekleştirilebileceğini yazar (Edison, 1878: 530). Uçucu ve geçici olan sesler artık yalnızca (gizlice) kaydedilebilir değil, aynı zamanda saklanabilir, arşivlenebilir olmuştur. Bu yönüyle fonograf aynı zamanda bir işitsel hafıza aparatı, arşivleme aygıtıdır.

Edison'un sesi kuvvetlendirmeye yarayan teknolojilere ilgisinde, bir tren kazası sonucu yaşadığı duyma kaybı oldukça etkili olmuştur. Hem Bell'in hem de Edison'un işitme eksikliğini giderme çabaları, modern ses teknolojilerinin doğuşunda rol oynamıştır. Sakatlıkla medya tarihi arasındaki bağı gösteren bu durumu, Kittler, biraz kinayeli biçimde şöyle ifade eder; "Telefon ve gramofon gibi teknik medyalar on dokuzuncu yüzyılda sağır ve duymayanlar için üretilmiştir. ... Sakatlar ve engelliler günümüze uzanan yolun kenarında, cesetler gibi yatmaktadır" (1990:120). 19. yüzyılda geliştirilen analog medya sistemleri, belirli duyulardaki azalmaları ya da sakatlanmaları, bu duyuları izole ederek araştıran fizyolojik çalışmalarla yakından ilintilidir, fakat tek etken bu çalışmalar değildir. Modern ses teknolojileri "ses üzerine araştırmalar, sağır ve duymayanların eğitimi, yeni otoloji [kulak] bilimi, ve 19. yüzyıl bilimsel ve tıbbi" kurumlarının iç içe geçmesiyle biçimlenmiştir (Sterne, 2001: 265).

19. yüzyılda bir mekanizma olarak düşünölmeye başlanan kulak "sesin yeniden üretilebilirliğinin diyagramı ... tüm sesler ve işitsel işlevler kümesini düzenlemenin bir yolu; bir pratiği düzenleyen enformel ilke" hâline gelmiştir (Sterne, 2001: 285). Mekanizma-olarak-kulak fikri temelinde üretilen telefonun ve fonografin iki temel ilkesi, sesi uzaktan dinleyerek kaydeden gizli dinleme pratiklerinde bir araya getirilir; iktidarın kulakları hem bürokratik bedenden bağımsızlaşıp toplumsal bünyeye yayılacak şekilde hareketli hâle gelir, hem de duyduğu her şeyi kaydedip arşivleyerek, unutkanlığın önüne geçer. Bir iktidar aygıtı unsuru, işitsel denetim mekanizması olarak tele-kulak, ses medyalarının toplumsal işlevlerini düzenleyen diyagramı yeniden şekillendirir, ses medyalarını iktidar düzeneğine bağlar.

Tele-kulakların Modern Türkiye'deki Analog Hayatı

20. yüzyılın başından itibaren akustik veri akışları kaydedilebilir, depolanabilir ve aktarıla-

bilir hâle gelmiştir. Bu durum devletin toplumu gözetleme, onun hakkında bilgi edinme, bu bilgileri saklama faaliyetleri açısından oldukça geniş imkânlar barındırmaktaydı. Aynı bir veri akışı hâline gelen ses, yalnızca gözetleme pratikleri ve iktidar-bilgi ilişkisi üzerinde değil, o zamana kadar yazı temelinde işleyen bürokratik, hukuki ve adli kavramlar ve pratikler üzerinde de etkili olmuştur. Gizli dinleme pratiklerinin somut toplumsal tarihsel koşullarda nasıl icra edildiği ses teknolojilerinin altyapısal nitelikleriyle ve sunduğu maddi olanaklarla yakından ilişkilidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı, bahsedilen işitsel denetim düzeneğinin modern Türkiye'nin toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik dinamikleri içerisinde nasıl şekillendiğine ve bu ilişkileri nasıl etkilediğine odaklanacaktır. Modern ses teknolojilerinin farklı siyasal ve toplumsal yapıları aktarımı, yalnızca maddi araçların değil bu araçların içerisinde somutlaşan teknik, kavramsal ve pratik unsurların da aktarımıdır. Fakat söz konusu tekniklerin ve teknolojilerin işleyişini açığa çıkarmak ancak somut vakaları ve pratikleri tartışarak mümkün olabilir. Bu tür bir yaklaşım, gizli kulakların dönüştürülen, gelişen düzeneğine dair de bir fikir sunacaktır. Öte taraftan, somut vakalara odaklanmak, dinleme faaliyetlerinin ve genel olarak da gözetleme pratiklerinin tarihsel ve maddi bakımdan olumsal olduğunu, bu pratiklerin pürüzsüz işlemediğini, donanım yetersizlikleri ve teknik aksaklıkları da içerdiğini hatırlatacaktır. Gözetim toplumu ya da panoptikon gibi kavramlara fazlasıyla ve sıkça vurgu yapan teorik yönelimler, gözetim ve denetim pratiklerine tarihsel, genel geçer bir nitelik atfedip, bu pratikleri icra edildikleri tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlamlardan koparma tehlikesi taşırlar (Zimmer, 2015: 4). Bu bakımdan, somut örnekleri irdelenen gözetleme düzeneğini her şeye kadir, sorunsuz çalışan bir aygıt olarak anlayıp onu şeyleştirme yerine, bu düzeneği mümkün, anlamlı ve işlevsel kılan tarihsel, toplumsal, hukuki, kurumsal ve teknolojik pratiklerle ilişkilendirme imkânı sağlar.

Toplumsal denetim tekniği olarak gizli dinleme pratiklerinin tarihinde Osmanlı'da 19. yüzyıl ortalarında geliştirilen hafiyelik sistemi önemli bir uğraktır. "Sıradan İstanbul insanının kahvede, sokakta, çarşı ve pazarda ve hatta evlerinde yaptıkları sohbet ve dedikodulara kulak kabartan" padişaha bağlı hafiyeler, bu sohbetleri kâtiplere yazdırmakta, yazıya geçirilen bu havadis jurnalleri de padişaha iletmekteydi (Kırlı, 2000: 58). Elbette devlet yöneticileri daha önceleri de halkın devletin işleyişi, yöneticiler ve siyaset hakkında ne düşündüğüyle yakından ilgilenmekteydi. Fakat bu jurnallerin işaret ettiği yeni olgu, devletin halkın fikirlerine kulak kesilmesi ve gündelik hayatın "sistemli bir biçimde dinlenilebilmesi, kaydedilmesi ve değerlendirilmesidir" (Kırlı, 2000:58). Bu bakımdan, halkın hafiyelik sistemi vasıtasıyla dinlenmesi, mahrem sohbetlerinin dahi kayıt altına alınabilmesi, cezalandırma ya da siyasal söylemleri engellemek değil, toplumu okunabilir kılmak ve kamuoyunu yönlendirmek amacındadır (Kırlı, 2009). Bu sistem içerisinde, hafiyeler sesi kaydedip ileten medya cihazları gibi iş görürken, kâtipler de bu bilgileri metinsel belgelere dönüştürme işlevi görür. Medya teknolojileri öncesi oluşturulan işitsel iktidar aygıtı, hafiyeleri ve kâtipleri bir izleme enstrümanı, sesleri kaydedip iletmekle ya da duyduklarını yazıya dökmekle görevli medya araçları olarak düşünebileceğimiz güzel bir örnek sunar (Horn, 2008: 138). Ses teknolojilerinin sunduğu olanaklar, bir bakıma insanlardan oluşturulan bu dinleme sistemini karmaşıktırır, verimliliştirir ve yaygınlaştırır.

Türkiye'de teknik dinlemenin toplumsal ve siyasal bir vaka olarak yaygın biçimde ciddiyetle tartışıldığı yıllar 90'ların ortalarıdır. Siyasilerin telefonlarının dinlendiği iddialarının giderek yaygınlaştığı 1995'te, Faruk Bildirici'nin bu konuda hazırladığı, ve dilimize tele-kulak ifadesini yerleştiren "Telekulak Dosyası" Hürriyet'te yayımlanır (Bildirici, 1998: 13). Fakat tele-kulakların Türkiye serüveni neredeyse Cumhuriyet tarihiyle eşzamanlıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında başat haberleşme aracı telgraftı ve toplumsal denetim telgraf hatlarının kontrol edilmesiyle sağlanmaktaydı. 1930'lara doğru telefon ağının yayılması ve ses kayıt cihazlarının çoğalmasıyla birlikte, özellikle muhalif olduğu düşünülen siyasetçilerin ve bürokratların telefonlarının dinlenmesi,

konuşmalarının kaydedilmesi giderek sistematik bir hâl alır. Fakat gizlice gerçekleştirilen ses kayıtlarının siyasal ve hukuki alanda sahneye çıkıp toplumsal görünürlük kazanması, 1949'da gündemi epey bir meşgul eden İsmet İnönü ve Celal Bayar'a suikast davasıyla olur.

1949 yılının sonlarında Millet Partisi Denizli vekili Reşat Aydın, çeşitli devlet yetkililerine Bayar ve İnönü'ye suikast yapılacağı konusunda bir ihbarda bulunur. İhbar sonucu yapılan yargılamada ihbarın asılsız olduğu ortaya çıkınca bu sefer Aydın müfteri sıfatıyla tutuklanır. Aydın, ihbarda bulunduğunu mahkemede ısrarla reddeder. Fakat dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay'la yaptığı görüşme gizlice plaklara kaydedilmiştir. Günaltay, suikast gibi önemli bir konuda yazılı ihbar vermek istemeyen Aydın'ın anlatacaklarını delillendirebilmek için konuşmanın gizlice plağa alınmasını istemiştir. Bu amaçla, gerekli teknik malzeme Radyoevi'nden bir otomobile doldurularak görüşmenin olacağı yere getirilir. Aydın'ın ısrarlı reddi üzerine, konuşmasının gizlice kaydedildiği bu plaklar mahkemeye delil olarak sunulur. Plakların içeriğine dair hazırlanan raporla yetinmeyen Aydın plakların dinlenmesini ister. Plakların dinlenmesine karar verilse de bu plakları mahkeme salonunda dinlemek teknik olarak mümkün olmadığından mahkeme heyeti, 26 Ocak 1950'de Ankara Radyosu'nun 2 numaralı stüdyosunda buluşur. Aydın'ın avukatı süreci hukuki bulmadığı için Radyoevi'ne gelmez. Aydın dinlemeye katılsa da aynı sebeple ne dinleme sonrası tutulan zapta imza atar ne de kendisine yöneltilen "Plaktaki ses sizin mi?" sorusuna cevap verir (İnan, 2005: 220). Aydın'ın avukatları ceza yasasında açıkça yazılmadığı için plakların delil olamayacağını belirtmişse de mahkeme bu plakları delil olarak kabul eder. Bu, ses kayıtlarının bir iddiayı delillendirmek için sunulduğu, plak biçimindeki gizli dinleme kayıtlarının delil olarak kabul edilip edilmeyeceğinin tartışıldığı ilk davalardan biridir. Ayrıca, Radyoevi'nde toplanan mahkeme heyetinde olduğu gibi, medya kayıtlarının hukuki pratiği zamanla nasıl dönüştüreceğinin de önemli bir örneğini sunar. Aydın davası 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte çıkarılan af kapsamında kapanmış olsa da ses teknolojilerinin ve gizli ses kayıtlarının gerçeği kaydeden adli ve bir iddiayı destekleyen hukuki kanıt statüsünün belirginleşmeye başladığı bir uğraktır.

Ses kayıtlarının delil olarak kullanıldığı bir başka örnek 1950'li yılların sonunda yaşanır. Bu kez, başrolde plak değil makaralı teyp bulunmaktadır. 1950'lilerin son çeyreğine doğru iktidar askeriyedeki hareketliliği gözlemleyebilir fakat yeterli bilgi sahibi olamaz. Aralık 1957'de Samet Kuşçu adlı bir asker orduda darbe hazırlığı olduğuna dair ihbarda bulunur. Darbe hazırlıklarına ilişkin daha kesin ve somut delillerin ortaya konulabilmesi için yapılan plana göre, Kuşçu ihtilalci bir albayı evine kahve içmeye çağırıp ağzından laf almaya çalışırken konuşmalar da gizli bir mikrofon aracılığıyla banda alınacaktır. Fakat o dönemlerde, mikrofonları gizlemek mümkün olsa da onların aktardıkları sesi kaydedecek cihazlar oldukça hantal yapıdadır ve kapsama alanları yeterince geniş değildir. Öte taraftan, bu teknolojileri kullanma becerisi de pek yaygınlaşmamıştır. Bu sebeplerle, emniyetten bir telsiz teknisyeni eski model bir makaralı teypi alıp Samet Kuşçu'nun balkonuna gizlenir. Fakat işler Aydın davasındaki gibi iyi gitmez. Albay daha eve girer girmez balkondaki teknisyenin karartısını fark eder. Samet Kuşçu da gerginlikten rolünü iyi oynayamaz. Gizli mikrofon iyi kaydedebilsin diye yüksek sesle konuşur, sürekli darbeden söz açmaya çalışır, sorular sorar. Fakat İlhami Barut hiç oralı olmaz, darbe girişimini bilmezlikten gelir (Bildirici, 1998: 27-28).

Bu başarısız dinleme girişimi sonrasında yapılan 9 kişilik yargılamada, ironik bir biçimde sadece ihbarcı Samet Kuşçu mahkûm olur; çünkü bir tek kendisinin konuşmalarının kaydı ve toplantıya katıldığına dair ifadesi vardır. Bu olaydan üç yıl sonra 27 Mayıs darbesi gerçekleştiğinde, MİT'in teknik dinleme konusundaki en önemli uzmanı Mazhar Eymür, sabaha kadar, Teknik Servis'in "özel dinleme" bölümündeki bantları ve dinleme tutanaklarını imha eder. Fakat başka yerlere gönderilen kopyaların, daha sonra Yassıada yargılamalarında dosyaya girmesine engel

olunamaz. Gizli dinlemelerde farklı teknik donanımlar kullanılıyor olsa dahi telefon operatörleri bu konuda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Yassıada duruşmalarında PTT'nin İzmir şubesinden getirilen telefon memuru Ayten Aktuna, Menderes'in konuşmalarını inanılmayacak derecede ayrıntılarıyla hatırlamaktadır. Demokrat İzmir gazetesinin yakılmasıyla ilgili olayda Menderes'in dahlini kanıtlayan konuşmalarını aktarıp hafızasıyla herkesi hayrete düşürür.

Telefon dinlemeleri, gizli ses kaydı alma gibi faaliyetler 1960'lara dek daha çok siyaset ve bürokrasi içerisindeki kişilere odaklanmış, toplumsal uzamın gözetim altında tutulması biraz geri planda bırakılmıştır. Tele-kulaklar, bir toplumsal gözetim mekanizmasından çok devlet ve bürokrasi içerisindeki iktidar savaşlarının bir parçası olarak iş görmektedir. Zaten günde ancak 8-10 kişinin dinlenebildiği teknik altyapı da buna pek izin verir nitelikte değildir. 60'ların ortasından itibaren Amerika destekli antikomünist söylem ve pratikler, artan toplumsal hareketlilik ve öğrenci eylemleri daha gelişmiş ve genişletilmiş bir gözetim ağının işe koşulmasını gerektirir. Bu dönemdeki İçişleri Bakanı Faruk Sükan "Ben solcuların nefes alışverişlerini bile biliyorum." diyerek devletin yönelimini ortaya koyar (Bildirici, 1998: 54). Zehir Hafiye lakabı alan Sükan'ın istihbarat tanımı da oldukça özgündür: "Kötü kasıt ve emel sahiplerinin faaliyetlerini yakından izleyen Göz, milli güvenliği sarsacak huzursuzluklara ait en ufak fısıltıyı bile duyan Kulak..." (Bildirici, 1998: 55). En ufak fısıltıyı bile duyacak kulak zaman zaman, kendi çıkardığı sesleri de kayıt altına alır; gizli faaliyetlerini ve tartışmalarını da kaydeder. Örneğin 60'ların sonundaki cuntacı Madanoğlu ekibinin içine sızan Mahir Kaynak'ın toplantılara katılarak yaptığı gizli kayıtların bir tanesinin sonunda çalışmaya devam eden teybin makaraları MİT mensuplarının öğrenci eylemleri karşısında almayı planladıkları tedbirleri de kaydetmiştir. Davaya sunulan ses kayıt çözümlerinde bu konuşmalar da yer alır. Devletin kulakları bazen kendisini de dinlemekten geri durmaz; çünkü teknik medya araçları çalıştıkları sürece aralıksız kaydeder, kaydetmemeyi başaramaz.

1973 senesinde ise Ecevit'e PTT'den gelen aramada meclisteki hattının telefon borcu yüzünden kapanacağına söylenmesi üzerine yapılan tetkikte telefonun MİT üzerine kayıtlı olduğu tespit edilir. MİT mensupları telefonları daha rahat dinleyebilmek için doğrudan kendilerine ait bir telefonu meclise koymayı uygun görmüşlerdir. Bu skandalın ortaya çıkmasından kısa bir süre önce Ecevit, 70'lerde gizli dinlemenin yarattığı hâletiruhiyeyi bir yazısında şöyle anlatır:

"Tanımadığım bir kaygılı konuğun uyarısı, bantlarla, kameralarla, gizli kulaklarla çevrili bir dünyada yaşıyor olduğumuzun bilincine vardırıvermişti beni. ... Dinleme, gözetleme olanakları elbette herkes için kullanılmıyordu. Her kuruluşun her devletin teknik olanaklarının maddi gücünün bu bakımdan bir sınırı vardı. Ama toplum sorunlarıyla siyasetle faal olarak ilgilenen herhangi bir kimse dinlenmediğine gözetlenmediğine güvenemezdi artık. ... Çevremizde gizli kulaklar gözler bulunması olasılığı dünyamızın üzerine çökmüştü." (Aktaran Coşkun, 1974: 15)

70'lerin bantlarla sarılı, gizli kulaklarla çevrili dünyası, 80 sonrası siyaset sahnesinin sınırlarını aşmış oldukça yaygın bir hal aldı ve 90'larla birlikte toplumu kuşatan genel bir işitsel gözetim aygıtına dönüştü. PTT'nin dijital sisteme geçmesi sonrası yaygın ve fark edilmesi daha zor olan dinleme tekniklerinin uygulanması oldukça kolay bir hal aldı. "Uzaktan risksiz biçimde dinlemeye yarayan ve hedef sözcüklerin geçtiği konuşmaları otomatik olarak kaydeden bilgisayarlarla bütünlenen ... cihazlarla 5 bine yakın telefon izlenebiliyordu. ... telefon görüşmeleri sigara paketi büyüklüğündeki sayısal kasetlere kaydedilebiliyordu. Eski büyük makaralı teyplerin devri de kapanmıştı" (Bildirici, 1998: 153) Bantlar ve teypler yerlerini bilgisayar kablolarına ve disketlere bırakmış, tele-kulaklar dijitalleşip küçüldükleri ölçüde yaygınlaşmıştı.

Teknik Dinlemenin Fikri ve Maddi Altyapısı

Yeni iktidar teknikleri ve sistemleri çoğu zaman devletin, hukukun ve toplumsal alanın sınırlarındaki olağanüstü hallerde icat ve icra edilir ve tekrarlanmaları sayesinde olağan iktidar yapısının bir parçası hâline gelir (Das ve Poole, 2004 : 19-20). Türkiye’de Hanefi Avcı’nın 80’ler ve 90’lar boyunca önce Diyarbakır’da kurup daha sonra İstanbul’da geliştirdiği istihbarat sistemi, teknik dinleme ve takip faaliyetlerine farklı bir nitelik ve yönelim kazandırmış, hâlen kullanılmakta olan teknik gözetim tertibatının da temellerini atmıştır. Öncelikli olarak, Avcı, devletin güvenlik aygıtının yasadışı, yıkıcı ve muhalif siyasi yapılar hakkındaki bilgi eksikliğini gidermek istiyordu. Örgütlerin ideolojileri, yapılanmaları, örgütlenme modelleri, aralarındaki irtibatı nasıl sağladıkları gibi konular hakkında nitelikli istihbarat çalışmaları yapılmamasını büyük eksiklik olarak görüyordu. Ona göre bu tür bilgiler, doğrudan sonuçlar üretme de söz konusu yapıları anlamak, kavramak ve onlara karşı faaliyet yürütebilmek için elzemdi. Sesler ve imajlar şeklinde bilgi akışı sağlayan teknik istihbarat tek başına yeterli değildir çünkü şüphelenilen insanların neler planladıklarını, hangi eylemleri düşündüklerini ancak onlar gibi düşünebilen başka insanlar açığa çıkarabilir (Horn, 2003: 80). Dolayısıyla, emniyet ve istihbarat yetkililerinin militanların düşünme ve eylem biçimlerini taklit edebilecek bir duruma gelmeleri için, ikisi arasında mimetik bir ilişkinin tesis edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Avcı, yasadışı örgütlerin kendi militanlarına verdikleri sokak eğitimlerinin bir benzerini İstanbul emniyetinde teknik takip personeline uygulamıştı.

Diğer önemli eksiklik ise, “hemen hemen Türkiye’nin hiçbir ilinde terör ve istihbarat amaçlı dinleme ve izleme faaliyetinin” olmaması, “telefon dinleme, teknik takip gibi herhangi bir teknik faaliyetin” gerçekleşmemesiydi (Avcı, 2010: 141). Telefon dinleme ve teknik takip ihtiyacı PTT ile o güne kadar geliştirilen iş birliğini başka bir boyuta geçirir. Daha önceleri telefon dinlemek için PTT’ye gidip memurlardan yardım istemek gerekiyordu. Hanefi Avcı’nın Diyarbakır’da bulunduğu çözüm uyarınca PTT’den emniyete boş telefon hatları çekilir, bu hatlar da kayıt yapabilen teypelere bağlanır. Böylece telefon dinlemeleri, artık emniyet içerisinde kurulan teknik takip birimlerinden gerçekleştirilir. Aynı dönemde PTT’nin dijital sisteme geçmesi işleri daha da kolaylaştırır. Çünkü daha önceleri, dinlenen telefonun hangi numarayı aradığı ya saptanamıyor ya da telefonun çıkardığı seslerden tespit edilmeye çalışılıyordu; bu da çoğu zaman doğru sonuçlar üretmiyordu. PTT’nin santrallerinin dijitalleşmesiyle birlikte bir telefonun aradığı numaralar sistemde anında görünüyor, hatta aranan numaraların aylık dökümünü elde etmek mümkün oluyordu. Diyarbakır’da elde edilen neticeler “teknolojiye başvurmadan bu tür operasyonların başarılı olmayacağını açıkça” göstermişti (Avcı, 2010: 146).

Avcı 1992 yılının başında İstanbul’a tayin olduğunda Diyarbakır’daki tecrübelerine dayanarak İstanbul’da bilgi toplamak, arşivlemek ve işlemek üzere bir “dinleme sistemi, bir bilgi bankası ve analiz bilgisayarı” kurulmasına öncelik verir (Avcı, 2010: 159). Çeşitli kurumlardan edinilen telefon, adres, sicil kayıtları gibi nüfusa ait veriler bu sisteme girilir. İstanbul’da inşa edilen bu bilgisayar tabanlı istihbarat sistemi, teknik dinlemenin ötesinde sistematik olarak diğer kurumlardan alınan ya da farklı gözetim teknikleriyle elde edilen verileri bir araya getirmeye ve birlikte analiz etmeye de yarar. Bu istihbarat düzeneği sayesinde, telefon dinlemelerden edinilen bilgiler emniyet operasyonlarının başarısını artırır. Fakat gözetim pratikleri ve teknik takip stratejileri tek yönlü ve pürüzsüz bir uzamda işlemez. Gözetleme ve teknik takip stratejilerinden kaçınmanın farklı taktikleri, devletin gözlerine ve kulaklarına yakalanmadan aynı toplumsal uzamı mesken tutmayı sağlar. Toplumsal uzam, onu duyulur ve görülür kılarak şeffaflaştırmaya, bilinir kılmaya çalışan güvenlik stratejileriyle bu denetimden kaçmayı hedefleyen taktiklerin muharebe alanı hâline gelir (De Certeau, 1984 : 29-30). Toplumsal uzamdaki bu kontrol muharebesinin ana

hatları genel itibariyle teknolojik takip olanaklarının sınırları, iletişim sistemlerinin altyapısı ve muhabere araçlarının nasıl kullanıldığı tarafından belirlenir. Kittler'in de belirttiği gibi medya ve iletişim ağlarının oluşturduğu maddi teknolojik çevre, siyasal çatışmanın stratejilerini ve taktiklerini belirleyen en önemli etmenlerden biridir (2012 : 386-387).

Telefon dinlemelerinin yoğunlaşması üzerine karşılaştıkları durumu Avcı şöyle anlatır:

“... örgüt mensuplarının farklı yöntemler kullanmaya başladığını görüyorduk. Sıradan insanın aklının almayacağı gizlilik ve casusluk örgütlerine taş çıkartır derecede özel dikkat ve disiplin içinde telefonlarını kullanıyorlardı. Örgüt mensupları sabit telefonları hiç kullanmıyorlar veya çok az kullanıyorlar; asla evden dışarıyı aramıyorlar, evdeki telefonları sadece alarm durumları için nadiren kullanıyorlardı.” (2010: 167)

Ev telefonları yerine telefon kulübelerinin kullanıldığının anlaşılması üzerine İstanbul'un belli noktalarındaki telefon kulübelerine gizli kameralar yerleştirilir. İşitsel denetimle, görsel gözetim yöntemlerinin birlikte iş gördüğü bir akustik gözetim tekniği söz konusudur. Aslında işitsel ve görsel teknikler aynı sistemin iki tarafı gibidir; denetim aygıtı, işitsel ve görsel teknikleri iç içe geçiren bir çoklu-medya sistemi olarak işler (Horn, 2008). Sesleri öznelerle tekrar buluşturmak, bu özneleri kimliklendirmek bu sistem sayesinde mümkün olmaktadır.

Avcı'nın anlatımında, örgüt mensuplarına atfedilen onları sıradan insanlardan ayıran fazlalığı görmek mümkün. Sıklıkla yıkıcı olana, tehlikeli addedilene atfettiği bu muhayyel aşırılık, sıra dışılık, güvenlik aygıtının kendisini hukuki sınırların ötesine taşımasının, benzer yasadışı tekniklere ve pratiklere başvurmasının en önemli dayanaklarından biridir (Feldman, 2011 : 40-41). Sıra dışı olarak kavranan sıra dışı yöntemlerle mücadele edilir. Her hareketi bir bilgi nesnesine dönüştürmek üzerine kurulu olan gözetim ve teknik takip faaliyetlerinin evreninde, gözetimden kaçınmanın kendisi de önemli bir bilgi biçimine dönüşür (Horn, 2003 : 72). Telefon kulübelerini kullanmak teknik dinlemeyi zorlaştırsa da ev telefonunu kullanmamak da örgüt mensuplarının takibine imkân veren önemli bir iz hâline gelir:

“Hiç telefon kullanmamak da çok ayırt edici bir özelliği ... örgüt mensuplarının telefonla evden dışarıyı hiç aramaması, bu telefonların nadiren dışarıdan aranıyor olması bizim için önemli bir ipucuydu. Bu ipucunu kullanarak, bilgisayar sistemindeki İstanbul'da kayıtlı telefon numaraları içinden dışarının hiç aranmadığı, nadiren dışarıdan aranan numaraları süzdüğümüzde karşımıza epeyce numara çıkıyordu. Bu numaraların ... bir kısmı da örgüte ait numaralardı. Örgüt olağan seyirden farklı hareket ediyordu. Bizim işimiz de bu farklılığı algılayacak sistemi kurmaktı, yani anormalliği algılayacak sistemi kurmak gerekiyordu.” (Avcı, 2010: 170)

Anormalliği algılayacak böyle bir sistemin kurulması, teknik takip ve dinleme sistemini sınırsız ve süresiz bir yapıya büründürür. Normun sürekli kurgulanmasını, bilinmesini sağlamak için topluma ait verilerin kesintisiz ve kapsamlı bir biçimde yeniden toplanması, arşivlenmesi, incelenmesi gerekmektedir. Eğer anormallik normal diye nitelendirilene kıyasla tespit edilecek ve ortaya çıkarılacaksa, normal olanın dinamik yapısını kayıt altında tutabilecek kapsamda ve hassasiyette bir sistemin ortaya çıkarılması şarttır. Böylesi bir ilgi ve gereklilik, teknik istihbarat faaliyetinin, Foucault'nun polisiye iktidarın kendine özgü yapısı olarak tarif ettiği şeye benzemesine yol açar:

“[polisye iktidarın] ... icra ettiği iktidar tipi ... toplumsal bünyenin tamamına yayılmak zorunda olan bir aygıttır ve bu yayılma yalnızca ulaştığı dış sınırları itibariyle değil, aynı zamanda kendine görev olarak yüklediği ayrıntılara gösterilen özenle de olmaktadır. Polisiye iktidar ‘her şeye’ yönelmek zorundadır: ... olayların, eylemlerin, tavırların, kanaatlerin -‘ce-reyan eden her şeyin’- tozudur; polislin nesnesi bu ‘her anın şeyleri’dir.” (1992: 268)

Her şeye ve her ana yönelen ve dikkat kesilen kulaklardan ve gözlerden oluşan bilgisayar tabanlı teknik altyapı, 90’ların ortasına gelindiğinde toplumu sürekli denetim altında tutan, Foucault’nun “siyasal iktidarın sonsuz küçüğü” diye tabir ettiği kapsamda işleyen bir topyekûn denetim düzeneğine dönüşür (1992: 269). Bu düzeneğin epistemolojik koordinatlarını devlet paranoyası, yani nüfusun tamamının tehlikeli siyasi faaliyetlerde bulunan iç düşmanlara karşın sürekli kontrol altında tutulması gerektiği düşüncesi oluşturur (Horn, 2008: 130). Vatandaşların her an iç düşmana dönüşebileceklerine ya da iç düşmanların normal vatandaş şeklinde kamufle olduklarına dair devlet paranoyası ve komplocu düşünce biçimi, gizli dinlemelere has adli dinleme faaliyetinin işleyiş ilkesidir. Modern ses teknolojileriyle birlikte ortaya çıkan farklı dinleme kipleri içerisinde genellikle, dikkat kesilmeden arka planda dinleme (Arnheim, 1972 : 268) gibi ilgi eksikliği belirten dinleme biçimleri vurgulanır. Fakat, bunların tersine adli/teknik dinlemeyi tanımlayan, fazlasıyla dikkat kesilen bir aşırı dinleme kipidir. Bu aşırı dinleme, sürekli, duyulanın ötesindeki gizli iletişimi, gündelik konuşmaların içine saklandığı varsayılan örgütsel haberleşmeyi çözmeye çabalar.

Toplumsal uzamın ayırım gözetilmeksizin denetlendiğini pek açık etmek istememesine rağmen, Avcı’nın yukarıda alıntıladığımızı benzer ifadelerinin satır araları, kurdukları “küçük bilgi bankasının” kapsamına dair bir fikir vermektedir (2010: 171). Bilgi bankası sayesinde,

“... bir yandan örgüt mensuplarını bulup denetim altına alırken bir yandan da herhangi bir kişi hakkında bir ihbar olduğunda ya da bir adresten şüphelenildiğinde, o adreste kimin oturduğu, elde edilen bilgilerin doğru olup olmadığı gibi bilgileri anında görme ... pek çok olayı bilgisayarda tahlil etme ve anlama imkânına sahiptik. ...Oluşturulan veritabanı sayesinde ... fevkalade bilgilere ulaşabiliyorduk.” (Avcı, 2010: 171)

Görüldüğü üzere, kurulan bilgi bankasından yalnızca örgüt mensuplarının değil herhangi bir kişi ya da adres hakkında da veriye erişmek mümkündür. Elbette kurulan bu sistem sayesinde erişilen fevkalade bilgilerin hukukiliğinden, bunların bir tür fişleme ya da damgalama olup olmadığından, özel yaşamın gizliliği ya da haberleşme hürriyeti gibi meselelerden hiç bahsedilmemektedir. Zaten kurgulanışı gereği teknik dinlemenin ve diğer denetim pratiklerinin evreninde bu tür değerlendirmelerin ve kavramların yeri ya da karşılığı neredeyse yoktur. Tele-kulaklar için temel olan yasadışı dinleme yapmamak değil dinlerken yakalanmamaktır. Avcı’nın Diyarbakır’dan İstanbul’a uzanan hikayesi, yasallığı tartışılır bilgisayar tabanlı bir istihbarat aygıtının geliştirilmesinin ve verimleştirilmesinin hikayesidir. İronik bir şekilde, Avcı’nın 2010 yılında bir yasadışı sol örgüt davası kapsamında tutuklanmasında da altyapısını kendisinin kurduğu ve yaygınlaştırdığı bu teknik dinleme ve istihbarat yöntemleri başrolde. Hakkında açılan soruşturmalar tam da kendisinin temellerini attığı yaygın şüpheliği, teknolojik donanımı ve teknik yeterliliği birleştiren bir düzenek sayesinde tasarlanmıştır. Avcı’nın sıra dışı öyküsünün trajikomik seyri gösteriyor ki teknik dinlemenin uzamından, işleyiş ilkesinden kaçınmak pek mümkün değildir; herkes dinlenebilir, dinleyenler dâhil.

Tele-kulakların Tekinsizliği- Dinlenme Korkusu

2000'lerin ikinci yarısında başlayan Ergenekon, Balyoz, Devrimci Karargâh benzeri toplu davalar ve daha sonra bu davalara bağlanan bir dizi soruşturma, bir süreliğine unutulmuş gibi duran ya da en azından göz ardı edilen tele-kulak tedirginliğini, dinlenme korkusunu yeniden gün yüzüne çıkardı. 2000'lerin ortasından itibaren internetin ve dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, 70'lerde Ecevit'in bahsettiği devletin maddi imkânlarının sınırını neredeyse ortadan kaldırmıştır. Örneğin Emniyet Genel Müdürlüğü'nün talebi üzerine Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesi 25 Nisan 2007'de ülke genelindeki bütün haberleşme ve iletişim bilgilerinin emniyete verilmesini terör gerekçesiyle onaylamıştır (Saymaz, 2009). Ülke genelinde yalnızca telefon konuşmalarını değil her türlü haberleşmeyi izlemek mümkün hâle gelmiştir. Fakat denetimin kapsamı sadece mekânsal olarak değil zamansal olarak da genişlemiştir. Dijital teknolojiler gerçekleştirilen konuşmaların uzun süre muhafaza edilip arşivlenebilmesine de olanak sağlamaktadır.

2009'da Ergenekon davası kapsamında Nedim Şener'in telefonu 6 ay süreyle dinlenmiş, kayıtlar içerisinde suç unsuruna rastlanmadığı gerekçesiyle teknik takibe son verilmiştir. Nedim Şener 2011 yılında bu kez Oda TV davasından tutuklandığında, suç unsuru içermediği belirtilen 2009 yılına ait dinleme kayıtlarının imha edilmek yerine saklandığı ve yeni davanın iddianamesine konulduğu anlaşılır (Saymaz, 2013). Teknik dinlemenin hem uzamsal hem zamansal kısıtlardan kurtulduğunu gösteren yakın tarihli bir dizi örnek, toplum içerisinde yaygın bir dinlenme korkusuna ve tedirginliğine yol açmaktadır. Teknik dinlemelerin yaygınlığı, insanları telefonda ki en ufak bir hışırtıdan bile endişelenir hâle getirmekte, telefonda sadece siyasi değil ciddiyet arz eden herhangi bir şey konuşmamak gibi yöntemler kullanmaya itmektedir. Fakat günümüzde damgalanan, gözetim pratiklerinden çok bu pratikler karşısında duyulan korkudur (Andrejevic, 2004 : 200-201). Kendini gözetim pratikleri karşısında korumaya çalışmak çoğu zaman kişiyi daha da şüpheli hâle getirebilir. Bu bakımdan, tele-kulakların denetim sistemi kaçınılması zor bir döngü oluşturur.

Kesintisiz denetim ve dinleme rejimi karşısında insanların duyduğu tedirginlik, devlet paranoyasının öteki tarafı, vatandaşlar üzerindeki izdüşümüdür. "Vatandaşlardaki devlet paranoyası sivil hakları ya da özel hayatın gizliliğini kabul etmeyen bir devlet gücü tarafından izlendiklerine, dinlendiklerine ve denetlendiklerine dair -haklı olsun ya da olmasın- duyulan sürekli korkudur." (Horn, 2008: 130) Bu tedirginlik duygusunun iş görebilmesi için ampirik olgularla gerekçelendirilip haklı sebeplere dayandırılması gerekmez. Zaten tedirginliğe sebep olan, kişinin haberi olmaksızın yapılan gizli dinleme faaliyetinin kendisi değil "gizli ses kaydı sisteminin yarattığı genel korku ve emniyetsizlik ... reddedilmesi gereken işte bu sistemdir ... her beyanın, her gürültünün kaydedildiği hususunda endişeye yol açmayacak bir güven duygusu insanların birlikte yaşamalarının en basit koşuludur." (Coşkun, 1974: 183)

Tele-kulakların yarattığı duygusal etkileri Chion'un akusmatik ses kavramını biraz genişleterek düşünmek mümkün olabilir. Chion "nesne olarak sesin statüsünü *voix acousmatique* kavramıyla, yani taşıyıcısı olmayan, herhangi bir özneye atfedilemeyen ve bu yüzden de belirsiz bir ara-mekânda dolaşan ses kavramıyla ele alır." (Zizek, 2004: 170) Ses, belli bir özneye atfedilemediği ya da kaynağa bağlanamadığı ölçüde tekinsiz bir niteliğe bürünür, "her yerde kol gezen bir tehdit işlevi görür." (Zizek, 2004:171) Chion'un kavramsallaştırmasından ilhamla gizli dinlemenin yarattığı tekinsizlik ve tedirginlik durumu *akusmatik kulak* terimiyle birlikte düşünülebilir. Akusmatik kulak her an varlığı belirsiz bir kulak tarafından dinlenebilmenin toplumsal ve bireysel yaşam üzerinde bıraktığı maddi ve duygusal etkilere işaret edebilir. Bu bakımdan, bakışın görsel uzamda yüklendiğine benzer bir işlevin işitsel uzamda nasıl üretildiğini tartışmaya olanak sağlayabilir. Tele-kulakların akusmatik niteliği, sürekli gözetlenme ihtimalinin ürettiği

denetleyici etkiyi işitsel alana taşıyarak toplumsal uzamı panakustikon ilkesi temelinde yeniden düzenler.

Sonuç Yerine

Gizli dinlemeyi mümkün kılan teknoloji öncesi aletlerle başlayan tarihsel ve kavramsal güzergah, mağaralardan, denetim mimarisine dair tasarımların borularından ve mekanizmalara yerleştirilmiş kulaklardan geçerek modern Türkiye tarihine uzanır; insanlardan oluşan bir dinleme sistemi olarak hafiyelerin dikte ettirdiği jurnalleri, mahkemeye delil olarak sunulan plakları, teyp bantlarını ve dinleme dökümlerini, telefonları ve telefon kablolarını kat eder; bilgisayar tabanlı bir istihbarat sisteminin kurulması ve tele-kulakların toplumsal uzamı sarmalamasıyla son bulur. Bu izlek, aynı zamanda medya altyapıları ve teknolojilerine paralel olarak dönüşen gizli dinlemenin kültürel tekniklerinin tarihsel seyrini ve olumsal niteliğini açığa çıkarmaya ve tartışmaya çalışır. Tele-kulakların mekânsal ve zamansal sınırlarından kurtulmasının ve serbestçe dolaşımının yarattığı toplumsal tahayyülü ve denetleme rejimlerini araştırırken ve tartışırken panoptikon modeli kadar panakustikon modelini de gündeme almak gerekir. Günümüzde denetim sistemleri, dijitalleşmeyle birlikte, hiç olmadıkları kadar yaygın ve kapsayıcı hâle gelmiştir. Bu denetim sistemlerinin arkeolojisini yapmaya çalışarak, mevcut güncelliğimizi mutlaklaştırmak yerine şimdinin tarihsel olarak nasıl kurulduğunu ve kurgulandığını araştırmak, bu güncellik içerisinde nasıl eyleyebileceğimize ve onu nasıl mesken tutabileceğimize dair fikir verebilir. Bunu yaparken distopyacı karamsar tespitlerin kolaycılığına kaçmadan içinde bulunduğumuz ve maruz kaldığımız yönetim tekniklerinin ve iktidar ilişkilerinin karmaşık düzeneğine eğilmek, somut işleyişini araştırmak, mümkün olan taktiklere, kaçış noktalarına, algılanamazlık mıntıklarına kulak kabartmak gerekir.

Kaynaklar

Alter, Nora M. & Koepnick L. (2004). Introduction: Sound Matters. In Nora M. Alter and Lutz Koepnick (Eds.) *Sound Matters: Essays on the Acoustics of Modern German Culture* (pp. 1-29). New York, Oxford: Berghahn Books.

Andrejevic, M. (2004). The Webcam Culture and the Digital Enclosure. In Nick Couldry and Anna McCarthy (Eds.) *Media/Space: Place, Scale and Culture in a Media Age*, (pp.193-208). London: Routledge.

Arnheim, R. (1972). *Radio: An Art of Sound*. New York: Da Copa.

Avcı, H. (2010). *Haliçte Yaşayan Simonlar: Dün Devlet, Bugün Cemaat*. Ankara: Angora Yayıncılık.

Bentham, J. (2011). Miran Bozovic (Eds.) *The Panopticon Writings*. New York: Verso.

Bildirici, F. (1998). *Gizli Kulaklar Ülkesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Birdsall, C. (2012). *Nazi Soundscapes: Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933-1945*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Coşkun, E. (1974). *Gizli Dinleme*. İstanbul: May Yayınları.

Das, V & Poole, D. (2004). Introduction. In Deborah Poole & Veena Das (Eds.) *Anthropology in the Margins of the State* (pp.3-33). Santa Fe: SAR Press.

De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

Edison, T. (1878). *The Phonograph and Its Future*. *The North American Review*, 126, 527-536.

Feldman, A. (1991). *Formations of Violence: The Narrative of Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

- Foucault, M. (2012). İktidarın Gözü. Ferda Keskin (Ed.), *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4* (Çev. Işık Ergüden) içinde (s.85-105). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Horn, E. (2003). Knowing the Enemy: The Epistemology of Secret Intelligence. *Grey Room 11*, 58-85.
- Horn, E. (2008). Media of Conspiracy: Love and Surveillance in Fritz Lang and Florian Henckel von Donnersmarck. *New German Critique*, 103, 127-144.
- İnan, S. (2005). 1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydın'ın Olayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11, 201-230.
- Kırlı, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. *Toplum ve Bilim*, 83, 58-79.
- Kırlı, C. (2009). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri: Sultan ve Kamuoyu. *Toplumsal Tarih*, no 187, 2009, 14-19.
- Kittler, F.A. (1999). *Gramophone, Film, Typewriter*. California: Stanford University Press,
- Kittler, F.A. (2012). Of States and Their Terrorists. *Cultural Politics*, Volume 8, Issue 3, 385-397.
- Kittler, F.A. (2010). *Optical Media: Berlin Lectures 1999*. Malden, MA: Polity.
- Saymaz, İ. (2009). Telekulak Suç Üstünde Yakalandı. *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/telekulak-sucustunde-yakalandi-953007/>
- Saymaz, İ. (2013). Nedim Şener Davasında Telekulak, Kabakulak Oldu. *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/nedim-sener-yargilamasinda-telekulak-kabakulak-oldu-1137461/>
- Sterne, J. (2001). A Machine to Hear For Them: On the Very Possibility of Sound's Reproduction. *Cultural Studies*, 15, no.2, 259-294.
- Sterne, J. (2012). Sonic Imaginations. In Jonathan Sterne (Eds.). *The Sound Studies Reader* (pp. 1-18). London: Routledge.
- Szendy, P. (2017). *All Ears: The Aesthetics of Espionage*. New York: Fordham University.
- Ünlü, C. (2004). *Git Zaman Gel Zaman: Fonograf, Gramofon, Taş Plak*. İstanbul : Pan Yayıncılık.
- Vismann, C (2013). Cultural Techniques and Soeverignty. *Theory, Culture & Society*, 30, no. 6, 83-93.
- Winthrop-Young, G. (2013). Cultural Techniques: Preliminary Remarks. *Theory, Culture & Society*, 30, no. 6, 3-19.
- Zbikowski, D. (2002). The Listening Ear: Phenomena of Acoustic Surveillance. In Thomas Y. Levin, Ursula Frohne, and Peter Weibel (Eds.) *CTRL [SPACE]: Rhetorics of Surveillance from Bentham to Big Brother* (33-49). Cambridge: The MIT Press.
- Zimmer, C. (2015). *Surveillance Cinema*. New York: New York University Press.
- Zizek, S. (2004). *Yamuk Bakmak:Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul:Metis Yayınları.

